

НАЗВИ ВЕРХНЬОГО ОДЯГУ В БЕРШАДСЬКИХ ГОВІРКАХ

Одяг є невід’ємною складовою частиною життя людини, оскільки в ньому представлено естетичні смаки та уподобання, соціальний стан різних верств населення, значною мірою він залежать від природно-кліматичних умов. Очевидно, саме тому назви одягу неодноразово ставали предметом діалектологічних досліджень Ф. Бабія, Г. Гримашевич, Л. Пономар, Н. Пашкової, М. Дерке, Н. Клименко, Т. Щербини та ін.

Об’єктом нашого дослідження є лексика на позначення верхнього одягу в говірках сіл Берізки Бершадські, Джулинка, Ставки, Тернівка Бершадського району Вінницької області.

Мета статті – дослідити склад і семантичну структуру, мотиви номінації верхнього одягу в говірках цих населених пунктів.

Верхній одяг поділяється на осінньо-весняний та зимовий. За матеріалом розподіляється на такий, що шився з домотканого валяного сукна і з фабричних тканин.

Серед назв верхнього одягу виділяємо лексеми на позначення довгополого і короткополого одягу.

Поширеним у досліджуваних говірках був верхній одяг із домотканого грубого сукна. Найбільш давнім чоловічим і жіночим довгополим одягом була *с’вита* ‘довгий верхній одяг із домотканого грубого сукна’ (ББер., Дж., Став., Тер.). Назва *свита* ‘старовинний довгополий верхній одяг, звичайно з домотканого грубого сукна’ є літературною нормою української мови’ (СУМ, IX, 76). Засвідчена лексема збережена в мовленні людей старшого покоління, оскільки реалія вийшла з ужитку.

Давнім чоловічим одягом була *бурка* ‘довгий верхній одяг із домотканого грубого сукна з відлогою’ (Тер.). Мотив номінації лексеми, очевидно, є колір. Словник української мови подає це слово зі значенням

‘повстяний безрукавний плащ або накидка з козячої вовни (переважно на Кавказі)’ (СУМ, I, 258).

На позначення одягу, призначення якого – захищати від дощу, в усіх досліджуваних говірках, засвідчено лексему *дошчо'вик* ‘плащ з непромокальної тканини, призначений для захисту від дощу’. Названа лексема внесена до реєстру «Словника української мови» зі значенням ‘верхній легкий непромокальний одяг, що захищав від дощу’ та маркована як розмовна (СУМ, II, 403).

На позначення довгополого одягу засвідчена лексема *мак'ін'тош*. Назва *мак'ін'тош* у обстежених говірках використовується із різною семантикою ‘пальто, розширене донизу, з рукавом регланом’ (ББер., Дж., Тер.), ‘широкий плащ із капюшоном’ (Став.). У «Словнику української мови» ця назва засвідчена із значенням ‘плащ із непромокальної прогумової тканини’ (СУМ, IV, 602). Слово *макінтош* запозичене з англійської мови, походить від прізвища шотландського хіміка Чарльза Макінтоша, який винайшов спосіб виготовлення непромокальних тканин (ЕСУМ, III, 365).

Довгий верхній одяг з фабричної тканини для чоловіків і жінок у всіх досліджуваних говірках має назву *пал'то*. У «Словнику української мови» лексема пальто кодифікована як літературна норма зі значенням ‘верхній одяг довгого крою, що одягається поверх плаття, костюма’ (СУМ, VI, 35).

Домінуючими диференційними ознаками у назвах пальт виступають ‘сезон носіння’ і ‘матеріал виготовлення’.

Сема ‘пальто без утепленої підкладки’ репрезентована атрибутивними словосполученнями: *пал'то ¹л'ітн'є* (Дж.), *пал'то о'с'іне* (Став.), *пал'то де"моси/зон.є* (ББер., Тер.), атрибутиви у яких вказує на назву пори року, атрибутив *демісезонний* ‘призначений для носіння весною і восени’ (СУМ, II, 238).

Опозиційну сему ‘пальто з ватною підкладкою’ реалізовано у словосполученні *пал'то ¹зимне* (ББер., Дж., Став., Тер.), де прикметник мотивований порою року зима.

Диференційну ознаку ‘матеріал виготовлення’ позначають прикметники, мотивовані назвою тканини: *пал’то ба’лонове* ‘пальто з непромокальної тканини’ (Дж.), *пал’то бос’тонове* ‘зимове жіноче пальто з бостону’ (Дж.), *пал’то /кожане* ‘пальто зі шкіри’ (ББер., Дж., Став., Тер.).

Сему ‘пальто з дубленої шкіри’ репрезентовано лексемою *дуб’л’онка* (Дж., ББер.). Лексема *дублянка* зареєстрована у «Словнику української мови» зі значенням ‘кожух з дублених шкір’ з ремаркою *розм.* (СУМ, II, 430).

Верхній зимовий одяг із хутра з довгими полами представлений лексемою *шуба*, яка є літературною нормою української мови (СУМ, XI, 554).

У досліджуваних говірках сема ‘верхній одяг з великим коміром, пошитий з овечої шкіри хутром до середини’ представлена лексемою *ко’жух*. Лексема *ко’жух* є літературною нормою української мови і кодифікована у «Словнику української мови» зі значенням ‘довга, не вкрита сукном шуба з великим коміром, пошита звичайно з овечої шкіри хутром до середини’ (СУМ, IV, 208).

Короткий верхній демісезонний одяг у всіх говірках представлений лексемою *куртка*, яка відома усім українським говорам, так і літературній мові (СУМ, IV, 413).

Куртки розрізняються матеріалом виготовлення, призначенням, кроєм, довжиною тощо.

Сему ‘короткополий демісезонний одяг’ реалізує однослівна назва *о’с’інка*, мотиватором якої послугувала назва пори року.

Виразною диференційною ознакою верхнього одягу є його довжина. Диференційну ознаку ‘короткий’ передає назва одягу у сполученні з компонентом *полу-*, що приєднується до неї у препозиції: *полу’шубок* ‘короткий верхній одяг із хутра’ (Тер., ББер.).

У досліджуваних говірках функціонує назва *пухо’вик*, що вживається на позначення куртки на пуху (Тер., Став.). Назва мотивована матеріалом виготовлення реалії.

Шкіряна куртка номінується лексемою *кожанка*, яка є похідною від *кожа*. Назва засвідчена в усіх обстежених говірках. Слово *кожанка* запозичене з російської мови (ЕСУМ, II, 493). Назва мотивована матеріалом виготовлення.

Легка куртка з плащової тканини має назву *віт'роўка* (Став., Тер.), мотивовану назвами природних явищ.

Номен *д'їжурка* у досліджуваних говірках відомий із семантикою 'тепла зимова куртка' (Став.), 'чоловіча зимова сукняна куртка з каракулевим коміром, з двома прямими і двома скісними кишенями' (Тер.). У «Словнику української мови» зареєстровано тільки лексему *тужурка* 'куртка для щоденного носіння або формений верхній одяг' (СУМ, X, 313).

Лексема *моск'вичка* вживається на позначення піджака 'сукняний піджак' (ББер.), 'сукняний піджак з вишитим хлястиком' (Дж.). Мотивом номінації реалії, очевидно, є місце, де був уперше виготовлений такий одяг.

Лексема *полька* у досліджуваних говірках використовується на позначення різних видів верхнього жіночого одягу: 'жіноча пряма куртка з ватною підкладкою, покрита рубчиком' (Тер.), 'довге, широке жіноче пальто з ватною підкладкою без гудзиків' (Дж.), 'довге жіноче пальто, розширене донизу' (ББер.), 'жіноча шерстяна кофта' (Став.). У досліджуваних говірках лексема виходить за межі тематичної групи «одяг» і передає семи 'швидкий за темпом парний танець', 'вид чоловічої стрижки', 'полячка, жителька Польщі'.

На позначення жіночої плюшевої куртки з ватною підкладкою в аналізованих говірках використовується лексеми *п'л'ушка* (Тер.), *дошка* (Тер., ББер., Дж.). Номен *п'л'ушка* мотивовано назвою матеріалу, з якого виготовлено виріб. Назва *дошка* є варіантом лексеми *доха* 'верхній одяг з хутряним верхом і з такою самою підкладкою' (СУМ, II, 396). Матеріал, з якого виготовлено реалію, нагадує хутро.

Серед назв короткополого одягу зафіксовано лексему *са'чок* 'теплий короткий верхній жіночий одяг' (Став.). У «Словнику української

мови» лексема зареєстрована зі значенням «зменш.-пестл. до сак ‘напівпальто вільного крою’ (СУМ, IX, 63). Назва *са́чок* відома в інших говірках української мови в основному, як жіночий одяг (Аркушин, II, 135; Лисенко, 191; Гримашевич, 145, СБГ, 478; Брилінський, 85; Березовська, 256 – 257).

Досліджуваним говіркам відома лексема *розл'і́тайка*, яка позначає верхній жіночий одяг і репрезентує семи ‘легка, широка жіноча куртка’ (ББер.), ‘широка жіноча куртка без гудзиків’ (Дж.), ‘широка блузка’ (Тер.). Назва мотивована особливостями крою. У сучасній українській мові лексема *розлі́тайка* кваліфікується як розмовна ‘верхній одяг у вигляді накидки, плаща з незастебнутими полами’ (СУМ, VIII, 728). Слово зафіксоване і в інших говорах української мови: у середньополіських ‘вовняна жилетка без гудзиків’, ‘жакет з розрізами на боках’, ‘верхній одяг без гудзиків’ [Гримашевич, 139], наддністрянських – ‘блузка’ (Шило, 230).

Сему ‘стьобана ватяна куртка’ в усіх досліджуваних говірках реалізовано однаково лексемою *ку'фа́йка*. «Словник української мови» реєструє тільки лексему *фу́файка* зі значеннями ‘стьобана куртка на ваті’ (СУМ, X, 658). Заступлення фонемі |ф| > |к| характерне для суміжних говірок південно-східного наріччя [2, 64].

На позначення безрукавки, утепленої ватою зафіксовані лексеми *жш'л'етка* (ББер., Дж., Став., Тер.), *т'ілог'р'ейка* (Дж., Став.). У «Словнику української мови» кодифіковано лексему *тілогр'ійка* зі значеннями ‘тепла куртка без рукавів’, ‘стьобана ватяна куртка; ватник’ (СУМ, X, 139).

Отже, лексеми на позначення верхнього одягу мотивовані:

- 1) матеріалом виготовлення: *ко'жух*, *п'л'ушка*, *пухо'вик*, *кожанка*;
- 2) назвами природних явищ: *дошчо'вик*, *в'іт'роўка*;
- 3) способом виготовлення матеріалу: *с'вита*;
- 4) сезоном носіння: *о'с'інка*, *пал'то о'с'ін'е*, *пал'то зимн'е*;
- 5) територією виготовлення: *пол'ка*, *моск'вичка*;

б) частиною людського тіла: *т'ілог'р'ейка*;

7) кольором: *'бурка*;

8) довжиною: *полу'шубок*.

Переважна частина найменувань верхнього одягу репрезентована однослівними номенами або аналітичними назвами, представленими атрибутивними словосполученнями, у яких семантичне навантаження передає атрибутив, мотивований назвою пори року, тканини. Значна частина номенів відома багатьом українським говорам, так і літературній мові. Для говірок характерною рисою є збереження архаїчних лексем, більшість із них зберігається у свідомості мовців старшого покоління.

У говірках частина назв – монолексеми, аналітичні назви, представлені атрибутивними словосполученнями, прозоромотивовані.

Умовні скорочення населених пунктів

ББер. – Берізки Бершадські, Дж. – Джулинка, Став. – Ставки, Тер. – Тернівка Бершадського району Вінницької області.

Джерела

Аркушин – Аркушин Г. Словник західнополіських говірок : у 2 т. / Григорій Аркушин. – Луцьк : Вежа, 2000. – Т. 1 – 2.

Березовська – Березовська Г. Г. Словник назв одягу та взуття у східноподільських говірках. – Умань : Уманське комунальне видавничо-поліграфічне підприємство, 2010. – 348 с.

Брилінський – Брилінський Д. М. Словник подільських говірок. – Хмельницький : Редак.-видав. відділ, 1991. – 115 с.

Гримашевич – Гримашевич Г. І. Словник назв одягу та взуття середньополіських і суміжних говірок. – Житомир : Північноукраїнський діалектологічний центр Житомирського державного педагогічного університету імені Івана Франка, 2002. – 184 с.

ЕСУМ – Етимологічний словник української мови : в 7 т. / редкол. Онишкевич – Онишкевич М. Й. Словник бойківських говірок. – К. : Наук. думка, 1984. – Ч. 1 : А – Н. – 495 с. ; Ч. 2 : О – Я. – 515 с.

Лисенко – Лисенко П.С. Словник поліських говорів / П.С. Лисенко. – К. : Наукова думка, 1974. – 260 с.

Онишкевич – Онишкевич М. Й. Словник бойківських говірок / М. Й. Онишкевич. – К. : Наук. думка, 1984. – Ч. 1 : А – Н. – 495 с. ; Ч. 2 : О – Я. – 515 с.

СБГ – Словник буковинських говірок / (за ред. Н.В. Гуйванюк). – Чернівці : Рута, 2005. – 688 с.

СУМ – Словник української мови : в 11-ти т. / за заг. ред. І. К. Білодіда. – К. : Наук. думка, 1970–1980. – Т. 1–11.

Шило – Шило Г.Ф. Наддністрянський регіональний словник / Г.Ф. Шило. – Львів, 2008. – 288с.

Література

1. Анисимова Л. Г. Назви верхнього одягу у поліських, волинських та подільських говірках // Дослідження з української діалектології. – К., 1991. – С. 126–140.
2. Бевзенко С. П. Українська діалектологія / С. П. Бевзенко. – К. : Вища школа, 1980. – 246 с.
3. Гримашевич Г. Номінація одягу та взуття в середньополіському діалекті: Автореф. дис. ... канд. філол. наук. – К., 2003. – 19 с.
4. Клименко Н. Б. Назви одягу в східностепових говірках Донеччини: Автореф. дис. ... канд. філол. наук. – Донецьк, 2001. – 19 с.
5. Лисиченко Л.А. Архаїчні назви одягу в східнослобожанських говірках // Семасіологія і словотвір. – К.: Наук. думка, 1989. – С. 336-342.
6. Щербина Т. В. Номінація верхнього одягу в говірках середньонаддніпряньсько-степового порубіжжя / Т. В. Щербина // Мовознавчий вісник : зб. наук. праць. – Вип. 4. – Черкаси : Брама – Україна, 2007. – С. 159 – 168.